

○ De angst de boot te missen. Over kritiek en hype

- Rede voor Mevrouw Sorgdrager bij haar afscheid als voorzitter van de Raad voor Cultuur -

Op donderdag 26 januari 2006 hield Maarten Doorman in het Haagse Theater Diligentia een voordracht voor mevrouw Winnie Sorgdrager ter gelegenheid van haar afscheid als voorzitter van de Raad voor Cultuur. Een pleidooi voor herwaardering van de begrippen kwaliteit en vernieuwing als onderscheidende criteria bij de beoordeling van kunst.

Maarten Doorman

Geachte mevrouw Sorgdrager, Dames en Heren,

Moet kunst van deze tijd zijn? Het antwoord op die vraag is: ja.

Maar dat 'ja' is nog ingewikkelder dan het jawoord op een bruiloft. Dat jawoord in het stadhuis is achteraf bezien al niet zo eenvoudig, want het verwijst naar een gedeelde toekomst, en de meesten van ons weten dat die toekomst daarna met opgewekt humeur gestalte moet krijgen. Zoals George Bernard Shaw het ooit verwoorde: het huwelijk lijkt op een belegerde veste. Wie buiten staat wil absoluut naar binnen. Wie eenmaal binnen is, wil absoluut eruit. Aan dat 'ja' moet dus later nog behoorlijk wat worden gedaan, wil het niet met terugwerkende kracht een holle belofte zijn.

Ons onvermijdelijke jawoord jegens de kunst van nu wordt ondermijnd door een zelfde soort gevaar als bij het huwelijk. Vol overgave kiezen we voor het ogenblik. Alleen wat nu hip en eigentijds schijnt te zijn wordt slechts met de jaren en er dreigt een moment waarop je in de lach schiet over de ernst waarmee je ooit iets hebt bewonderd en bemind – als je tenminste niet in tranen uitbarst om wat verloren ging. Doe je mee aan een hype, dan is het je eigen schuld, want een *one night stand* is iets anders dan een bruid of bruidegom. Maar ook als je wat intelligenter meegaat met je tijd en plotseling beseft hoe gedateerd iets is geworden, is het soms even slikken. Kun je dan veiligheidshalve niet telkens beter kiezen voor het klassieke, dat zijn houdbaarheid bewezen heeft, in plaats van steeds voor het nieuwe te kiezen?

Dat zou stom zijn: je kunt in het beoordelen van kwaliteit niet louter op het verleden afgaan, op wat sinds jaar en dag bekend is. Dat is aderverkalking, herhaling van zetten en al gauw de dood van een cultuur. Vernieuwing in de kunst is onmisbaar, en een subsidiërende instantie zal zich voortdurend op dat nieuwe moeten richten om de boot niet te missen. Dit is geen dilemma van de laatste jaren, het is de even moeilijke als aantrekkelijke praktijk van twee eeuwen kunstkritiek en zeker een halve eeuw van overheidssubsidiering. Het gaat in de woorden van Baudelaire om het evenwicht van *le transitoire, le fugitif, le contingent* met *l'éternel et l'immuable*.

Het nieuwe was lang het exclusieve domein van de avantgarde en het modernisme. Het is een manier van denken die ons lang in zijn greep heeft gehouden, vaak op het dogmatische af. Wat nieuw was werd bepaald door een voorhoede. Zij streed met bewegingen, manifestaties, tijdschriften en argumenten die zich altijd impliciet beriepen op de tijdgeest. De evolutie in de kunst, betoogt Mondriaan bijvoorbeeld in 1924, 'is ontwikkeling en geen teruggang' en het is duidelijk waar die op uitliep: op het werk van Mondriaan zelf. 'Il faut être absolument moderne!' riep Rimbaud en nog altijd denken we: zo is het. De kracht van zulke retoriek is tot op de dag van vandaag onweerstaanbaar, zoals elke redenaar en pamflettist weet. Maar de avantgarde bestaat niet meer en 25 jaar postmodernisme heeft ons geleerd zulk vocabulaire te wantrouwen. Vernieuwing liep uiteindelijk immers uit op een loos ritueel, waarin alles tegelijkertijd gebeurde, zoals Octavio Paz schreef, en waarin alles ten slotte samenvloede in één hier en één nu. Werd op het laatst niet uit angst het nieuwe te miskennen *alles* wat nieuw was tot vervelens toe toegejuicht? De schrijver Bas Heijne noemde dat eens het Aafjes-effect, naar een incident van bijna 60 jaar geleden. Dichter Bertus Aafjes vergeleek toen de opkomst van de Beweging van Vijftig met het binnenmarcheren van de SS, en omdat het verpletterende succes van die beweging in de jaren erna voor hem inderdaad bijna net zo fataal bleek, was hij voortaan uitgeschakeld. Niet vanwege de smakeloze vergelijking, maar vanwege zijn historische ongelijk. Hij werd de rest van zijn leven genegeerd en stierf eenzaam en blind in Limburg.

En zo stormde de avantgarde voort en verder, totdat de vernieuwingsbewegingen over de kop sloegen en er, in de jaren tachtig, een legitimatiecrisis in de kunsten ontstond. Hoe viel kwaliteit te definiëren nu niet meer duidelijk was wie voorop liep? Wie verdiende aandacht van de kritiek en steun van de overheid? Kreeg eigentijdse kunst nog steeds het jawoord? En wat was die kunst dan? Hoe moest je kiezen? Die vragen worden nog steeds gesteld. Ze zweven als onbemande vliegtuigjes boven de kunsten en maken iedereen onzeker en de kritiek verdacht.

Mijn Rotterdamse collega Susanne Janssen heeft in haar oratie een half jaar geleden nog eens laten zien, hoe complex het terrein inmiddels is geworden en wat velen als nieuwe ontwikkeling beschouwen. Maar wat zij geheel volgens de treurige orthodoxie van de universiteit buiten beschouwing laat, is precies die vraag naar kwaliteit. Het gaat telkens bij beleidsmakers, uitvoerders en onderzoekers om een *sociologisch* perspectief, niet om wat de moeite waard wordt geacht. Men richt zich niet op wat aan het spel te beleven is, men richt zich op de spelers en het publiek. Degenen die dat wel proberen spreken bij kwaliteit soms van een geheimzinnige x-factor, zoals u in de aankondiging van deze middag kon lezen. Het zou iets ongrijpbaars zijn, dat ingewijden kunnen herkennen maar dat heel moeilijk te beschrijven is. Iets voor helderzienden en hoogbegaafden. Dat is *Wichtigmacherei*: die x-factor valt wel degelijk te karakteriseren en er is best een gesprek over te voeren. Dat is ook precies wat critici en subsidiënten moeten doen – en dat lukt ze vaak uitstekend. Waarom wordt dit dan zo vaak ontkend?

Dat komt omdat velen niet durven te beslissen bij de beoordeling van kunst, doodsbenauwd elitair gevonden te worden. En dus kiest men liever niet meer voor de inhoud, maar voor allerlei uitingen van achtergestelde sociale groepen. Als je meent dat smaak iets persoonlijks is, dat eerder de belangen van je eigen groep vertegenwoordigt dan dat het intrinsiek de moeite waard is, beland je in een politiek correcte zienswijze op cultuur die ten koste gaat van wat die cultuur kan zijn. Het gaat dan niet meer om het *wat* en de kwaliteit, het gaat dan om het *wie* en de kwantiteit. Hoeveel mensen gaan er eigenlijk naar een museum, dat immers van onze centen wordt betaald? (Bij het woord 'centen' rinkelt de rancune altijd mee.) Hoeveel 'jongeren' lezen eigenlijk een boek en vinden ze dat wel leuk? Hoeveel immigranten – in het halfracistische Nederland 'allochtonen' geheten - gaan er naar het theater? Is kunst niet elitair en moet dat wel door de overheid worden gesteund?

Zo wordt er door degenen die niet durven te kiezen menigmaal gekozen voor *kwantiteit*. De redenering luidt dan, dat goed is wat veel mensen goed vinden. Wat populair is, is goed omdat het populair is. Het woord 'goed' of 'kwaliteit' is hier iets heel anders gaan betekenen en heeft niets meer met kunst te maken. Wel met cultuur natuurlijk, al is dat een verraderlijk woord met 120 definities, zodat alles eronder valt dat niet tot de natuur behoort.

Voorzover populariteit echter toch als een kwaliteit wordt gezien, hoeft de overheid zich er niet meer mee te bemoeien. Wat populair is redt zichzelf, met dank aan het bedrijfsleven, de reclame, de markt en het publiek. Een hype hoeft nooit te worden geholpen: het gaat met de hype per definitie goed, daar is ze nu juist een hype voor. En zo is het eveneens bespottelijk dat de overheid populaire cultuur wil steunen, want die is sterk van zichzelf. Het is ook de dramatische vergissing waar we dag in dag uit bij de publieke omroep getuige van moeten zijn. Daar regeren de kijkcijfers, die publieke zenders tot het domme broertje van de commerciële zenders maken. Ik schaam me diep voor onze publieke zenders, maar ik heb niet de indruk, als ik ook eens een sociologische observatie mag doen, dat ik wat dit betreft tot een meerderheid behoor.

De Raad voor Cultuur dient, ook in haar veranderde verschijningsvorm, gericht te zijn op het nieuwe, en voorbij te gaan aan hypes en populariteit. Anders dan menig politicus meent, en menig ambtenaar noodgedwongen is gaan menen, dient cultuurbeleid zich hoe dan ook verre te houden van de marktideologie die in het vorige decennium zo populair is geworden en die ons in het volgende decennium nog met een aantal parlementaire enquêtes op zal zadelen (energiemarkt, onderwijs, openbaar vervoer, ordehandhaving). En het treurige peil van de cultuur bij de publieke omroep, of liever, het nagenoeg ontbreken van culturele programma's, bewijst niet logisch dat kijkcijfers en cultuur elkaar uitsluiten, maar is wel een ons dagelijks ingepeperde waarschuwing tegen dit denken in termen van kwantiteit.

Degenen die het cultuurbeleid vorm moeten geven zijn onzeker geworden, en de elite heeft zich sinds het einde van de avantgarde daarom steeds meer verscholen achter de bureaucratie. Beslissingen worden in het verborgene genomen, debatten vermeden. De blik wordt door twee soorten vergissingen bepaald. Analyses zijn ten eerste sociologische analyses geworden, en wat in

de kunsten nieuw heet te zijn wordt dan steeds geformuleerd in termen van jongerenparticipatie en minderhedenparticipatie. Of de analyses zijn marktanalyses geworden. Dan is de hype inherent goed, dan is populariteit inderdaad een kwaliteit. In het eerste geval kan cultuurbeleid beter naar sociale zaken, in het tweede in de vuilnisbak.

De Raad voor Cultuur moet de komende vijftig jaar gewoon blijven doen wat ze sinds lang gedaan heeft: de kunst laten beoordelen en steunen met behulp van experts, dus van een deskundige elite. Die zal zich van hypes niet veel aantrekken. En natuurlijk dienen in de Raad en in alle commissies die onder haar vallen mensen te zitten van verschillende generaties en groeperingen, echte niet als vertegenwoordigers van die generaties en groeperingen, maar als vanzelfsprekend gevolg van een beleid dat in nieuwe ontwikkelingen is geïnteresseerd. Dat geldt voor alle commissies die zich met subsidiering bezighouden. De kritiek, in kranten, op radio, televisie en websites over kunst, heeft eenzelfde taak. En dan behoren naast Concertgebouw en Rembrandt veel, heel veel nieuwe initiatieven te worden gesteund, wanneer ze het elitaire stempel van goedkeuring tenminste hebben gekregen. Het is jammer dat hier zoiets vanzelfsprekends moet worden gezegd, maar dat kun je ook beweren van het jawoord in het Stadhuis. En ik heb wel eens gelezen dat goede huwelijken bestaan.

Maarten Doorman is bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, leerstoel Journalistieke Kritiek, op het terrein van kunst en cultuur. Hij is bovendien dichter, filosoof en publicist van vele artikelen over kunst en cultuur. Recent verscheen van hem *De romantische orde* [Bert Bakker, 2004]. Voor deze rede baseerde hij zich onder meer op zijn boek *Steeds mooier. Over vooruitgang in de kunst*.